

*Марина Чебан***ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ
МИКОЛИ АНДРУСЯКА**

Наукові зацікавлення українського історика, громадського діяча, дійсного члена і бібліотекаря Наукового товариства ім. Шевченка (НТШ) у Львові, директора Інституту історії України у Києві (1941–1942) Миколи Григоровича Андрусяка (1902–1985) охоплюють історію Української церкви, козащини, національно-визвольної боротьби в Галичині у ХІХ – на початку ХХ ст. В його активі біографічні нариси, розвідки з генеалогії і геральдики, історичного краєзнавства та бібліографії. Певне місце також займають маловідомі праці з історіографії та джерелознавства, які ще не стали об'єктом наукового узагальнення¹.

Незважаючи на складні умови суспільно-політичного життя і економічної нестабільності першої чверті ХХ ст., у західних землях України спостерігалось поживлення бібліографічної та історіографічної діяльності. Після закінчення Першої світової війни низка знаних українських учених не змогла повернутися до Львова і змушена була працювати в еміграції, натомість сюди переїхало багато польських дослідників. У складі НТШ продовжувала роботу Бібліографічна комісія, члени якої Іван Левицький, Іван Кревецький, Іван Крип'якевич, Володимир Дорошенко, Мирон Кордуба та інші відомі історики сприяли упорядкуванню та аналізу національної історичної спадщини. У міжвоєнному Львові діяло також декілька міських польських бібліофільських структур – Товариство любителів книжки («Towarzystwo miłośników książki»), Товариство прихильників Осолінеуму (Towarzystwo przyjaciół Ossolineum) та ін.²

В середині 1920-х років, часи українізації в УРСР, відновлюється наукова співпраця вчених Наддніпрянщини та Східної Галичини. Важливу роль в її налагодженні відіграв керівник Історичної секції Всеукраїнської академії наук (ВУАН) Михайло Грушевський, довоєнний голова НТШ. Очоловані ним Археографічна комісія та Науково-дослідна кафедра

історії України потребували інтенсивних контактів з колегами-галичанами. Історик планував продовжити започатковану у львівський період своєї наукової діяльності археографічну працю й опрацьовувати матеріали архівосховищ і бібліотек Москви, Ленінграда, Львова, Кракова, Варшави, Відня, Парижа, Ватикану. Досліджувати фонди українського походження, які перебували поза межами УРСР, йому допомагали співробітники Наукового товариства ім. Шевченка у Львові³, зокрема Іван Крип'якевич. За сприяння останнього у Львові організовано групу співробітників Історичної секції та Комісії Західної України ВУАН, спираючись на яких, М. Грушевський приступив до створення «бібліографічного реєстру – Західна Україна». Новий реєстр книг, статей і рецензій охопив широкий спектр наукових проблем – археологію, історію матеріальної культури, мистецтво; історію соціальну, культурну та політичну (включно з економікою, правом, історичною географією, й допоміжними науками); мову і літературу (театр, критика), етнографію та фольклор, краєзнавство, некрологію, біографістику⁴.

За сприяння І. Крип'якевича збирати бібліографію доручили молодому історику Миколі Андрусяку⁵. Вже в грудні 1928 р. М. Грушевський отримав першу частину карток, і вислав до Львова гонорар (70 доларів) для І. Крип'якевича та М. Андрусяка. Оплачувалася робота по 7,5 американських центів за одну анотовану бібліографічну карточку. Після року такої співпраці Грушевський скаржився Крип'якевичу, що бібліографічні картки, виписані Андрусяком, при перевірці містять неточності. Однак, незважаючи на певні огріхи, закликав продовжувати її упорядкування⁶. Як історик-початківець і працівник Бібліотеки НТШ Микола Андрусяк підготував західноукраїнську бібліографію за 1928 р., опубліковану в двох випусках журналу «Україна» (1929). Також він зібрав інформацію про видання першої половини 1929 р. і вислав М. Грушевському⁷, але подальший її друк не дозволила радянська цензура⁸.

М. Андрусяк також писав історіографічні статті та рецензував праці сучасників. Одночасно, поряд з іншими відомими істориками, богословами, громадськими діячами, він був співробітником журналу «Українська книга» (друкованого органу Бібліографічної комісії НТШ і Українського товариства бібліофілів у Львові), що

видавався у 1937–1939 у Львові та 1942–1943 рр. у Кракові. Тут опубліковано його праці «З новішої історіографії української книги», «Списки підручних книг архимандрита Каменецького й єпископа Свительницького з 1668 р.», «Післявоєнна історіографія української книги»; в рубриці «Нові книжки» вміщено рецензію на роботу Лева Биковського⁹, присвячену українським бібліотекам радянського періоду.

У 1930-х рр. з'явилися історіографічні розвідки М. Андрусяка¹⁰, які доповнювали та продовжували роботи інших відомих українських дослідників – Дмитра Дорошенка, Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби¹¹. Вчений розглянув основні напрямки та спробував реконструювати осередки національної історіографії впродовж дев'яти століть (1039–1939). Структурно його роботи поділені за регіональним принципом і охоплюють розвиток національної історичної думки в Наддніпрянській Україні, Галичині та на еміграції. Поряд з цим Микола Григорович не оминув і наукових шкіл українських істориків 1920-х років, без яких важко уявити тодішній історіографічний процес, зокрема, історико-соціологічну школу М. Грушевського, соціально-економічну Д. Багалія, історично-економічну М. Слабченка.

Аналіз національного історіописання вчений почав з літописів княжої доби. Насамперед виділив літописи Галицько-Волинського князівства, литовського періоду та козаччини. Ідеологією літописання XI–XVIII ст. автор визначив як державницьку – починаючи київськими літописними згадками і закінчуючи «Історією Русів» помітна тенденція висвітлювати історичний процес державно-політичного життя в Україні. Автор зазначив, що хоча в літописах були часові перерви, створювалися вони в різних осередках, за різних суспільно-політичних умов, літописання цього періоду мало прагматичний характер.

М. Андрусяк писав, що дослідники початку XIX ст. (Дмитро Бантиш-Каменський (1178–1850), Микола Маркович (1804–1860) в оглядах історії України обмежувалися компіляцією різновидових джерел, які потрапили їм до рук. Критично почав розглядати джерела Михайло Максимович (1805–1873), використовуючи історіографічні дослідження для висвітлення історії. Він, на думку М. Андрусяка, перший ввів в історіографію етнографізм. Досліджуючи минувшину народу, історик мусив знати стан

народного життя, про що інформувала етнографія. М. Андрусак вважав, що народна словесність є важливим джерелом, однак її слід звіряти з документальними матеріалами. Етнографічним матеріалам віддавали перевагу Микола Костомаров та у деяких працях Володимир Антонович¹².

М. Андрусак вважав творцем новітньої української історіографії учня В. Антоновича, професора Львівського університету, «керманича наукової праці в НТШ»¹³ Михайла Грушевського. Вихований у строгих традиціях радикального українського народництва, львівський професор дотримувався думки, що «в конфлікті народу й державної влади, вина лежить на стороні влади. Інтерес трудового народу – це найвищий закон всякої громадської організації, і коли в державі цьому трудовому народові не добре, це його право обрахуватися з нею»¹⁴. М. Андрусак зауважив: Грушевський, як учений «був обережним з висуненням якоїсь необґрунтованої джерельними матеріалами думки»¹⁵. У 10-ти томній «Історії України-Руси» та інших наукових розвідках не висував сам висновку, а залишав лише зведені разом сумлінно зібрані джерельні повідомлення. Завдяки цьому читач мав можливість самостійно творити концепції. Головною заслугою М. Грушевського для української національної історіографії, на думку М. Андрусяка, було висунення та впровадження до наукового вжитку схеми історії українського народу на цілому просторі його історичного життя, як одного суцільного й нерозривного процесу. Він довів: Київська Русь – це виключно історія України і не можна її об'єднувати з історією Московщини. М. Андрусак вважав, що його схему згодом прийняли всі тогочасні українські історики¹⁶. На наш погляд, вказаний висновок був дещо завчасним.

Згідно з цією схемою, зауважив М. Андрусак 1934 р. у доповіді на Шевченківській Академії НТШ, прагнув написати нарис вітчизняної історіографії Дмитро Багалій. Цей задум багатолітньому ректору Харківського університету вдалося виконати в книзі «Нарис української історіографії» лише частково – оглянувши літописання княжої та козацької доби¹⁷. На західноукраїнських землях та еміграції український історіографічний процес тоді досліджували Д. Дорошенко, І. Крип'якевич, М. Кордуба.

Чимало уваги присвячувалося регіональним центрам науки.

Осередки розвитку української історіографії історик розглянув з початку 20-х рр. ХХ ст. Таку нижню хронологічну межу М. Андрусяк пояснив недоречністю повторення праці Дмитра Дорошенка «Огляд української історіографії»¹⁸, доведеної до цього часу.

Аналізуючи національну історіографію періоду українізації, М. Андрусяк виокремив та охарактеризував 15 осередків історичної україністики: в Галичині (Львів), УСРР (Київ, Харків, Ніжин, Вінниця, Кам'янець-Подільський, Одеса, Полтава, Дніпропетровськ) та на еміграції (Відень, Прага, Берлін, Варшава, Париж)¹⁹.

Автором відзначено, що відродження української державності в 1917–1918 рр. розкрило широкі перспективи для розвитку української науки у містах Наддніпрянщини – Києві, Харкові, Ніжині, Вінниці, Кам'янці-Подільському, Одесі, Полтаві, Дніпропетровську (Катеринославі). Старі наукові традиції, діяльність чисельних наукових товариств, знаних вчених старшого та молодшого поколінь, значна кількість архівних матеріалів, що стали доступними науковцям після 1917 р., створювали сприятливі умови для розвитку історичної думки. Діяльність великих університетських центрів мала всеукраїнське значення; менших – здебільшого місцеве. Однак усі вони, зрозуміло, працювали в тогочасному ідейно-науковому плані і спільними зусиллями забезпечували здобутки національної історіографії. М. Андрусяк схвалював те, що в період Української держави гетьмана П. Скоропадського засновано два державних університети – у Києві та Кам'янці-Подільському; в Полтаві – Український історико-філологічний факультет; в університетах Одеси, Харкова й Києва – кафедри української історії. Важливим досягненням стало заснування в Києві Центрального Державного Архіву, Національної Бібліотеки Української Держави, й, нарешті, Всеукраїнської Академії Наук²⁰.

При ВУАН, що складалася з трьох відділів (історико-філологічного, фізико-математичного та соціальних наук), вважав Андрусяк, «знайшла головне пристанище історіографія»²¹. Дослідами над минулим тут керував досвідчений Михайло Грушевський, що повернувся з еміграції. Він відновив діяльність історичної секції Українського наукового товариства, яке ввійшло

до складу ВУАН. У складі секції було організовано комісії, переважно історичного спрямування. Серед них: старої історії України, історії козаччини, нової історії України, української історіографії, а також низка комісій з вивчення історії регіонів України. Помітне значення мало здійснення широкої програми науково-історичних видань, започаткованої М. Грушевським у рамках Державного видавництва України та ВУАН у Києві. Історичний часопис «Україна», відновлений з 1924 до 1930 рр., об'єднав навколо себе більшість українських істориків. За активної участі Грушевського цей часопис публікував наукові статті, хроніки, рецензії та бібліографічні статті. Під його редакцією виходила серія інших періодичних і неперіодичних видань, зокрема, «Науковий збірник Історичної секції ВУАН», збірки студій «Київ та його околиця в історії і пам'ятках», «Записки Історично-філологічного відділу ВУАН», видання Археографічної комісії УАН «Пам'ятки українського письменства», «Українського Археографічного Збірника», «Український архів»²². М. Андрусак схвалював також перевидання збірника розвідок І. Джиджори про «Україну в першій половині XVIII в.», перший том «Літопису» С. Величка, видання «Творів» В. Антоновича. До речі, книги наддніпрянських вчених регулярно надходили (до початку 30-х рр.) до бібліотеки НТШ по безкоштовному книгообміну з радянськими установами.

Вже з 1928 р. більшовицький уряд розпочав реорганізацію ВУАН: скасовано низку академічних наукових організацій та установ, унеможливлено працю провідних вчених – Михайла Грушевського, Сергія Єфремова, Михайла Слабченка, натомість надавалися преференції радянським «агітаторам» Миколі Скрипнику, Матвію Яворському²³. Вважаємо, що нищівна критика двох останніх є необґрунтованою.

Великим науково-історичним центром УСРР був столичний Харків. М. Андрусак, насамперед, відзначив студії Науково-дослідної кафедри історії України під керівництвом академіка Дмитра Багалія. Цьому відомому українському історику, краєзнавцю, громадському діячеві присвятив Микола Андрусак окрему публікацію²⁴, де навів основні віхи його життя та наукової діяльності. Проблеми, які досліджував академік, охоплювали архівну справу в Україні, українську історіографію²⁵, проблеми

української культури, однак найповніше і найяскравіше він подав минуле Слобожанщини²⁶. Загалом наукова спадщина харківського історика включала близько 350 публікацій, в тому числі підручники, монографії, археографічні видання і статті з історії України та Росії.

Микола Андрусяк відзначив також творчі здобутки інших важливих наукових установ Харкова: Центрального історичного архіву (пізніше Харківський центральний архів давніх актів), обласного архіву, музею Слобідської України, історичного відділення Харківського наукового товариства. Там працювали випускники Харківського університету – Віктор Барвінський (досліджував промисловість Лівобережної України та державні фінанси Гетьманщини), Наталя Мірза-Авак'янц (історія судочинства Гетьманщини та селянського руху в Україні ХХ ст.), Микола Горбань (соціально-політична історія України), Антін Козаченко (господарство великих маєтків Лівобережжя) та ін.²⁷

Серед менших осередків М. Андрусяк виокремив Ніжин, де поміж інших провінційних центрів рівень історичної науки досяг найбільшого рівня. При Ніжинському інституті народної освіти існувала Кафедра історії культури та мови, де спеціальна секція під керівництвом Миколи Петровського розробляла питання з української та російської історії, джерелознавства й історії революційного руху²⁸. У 1930 р. М. Петровський опублікував свою найgruntовнішу працю «Нариси історії України XVII – початку XVIII ст.: Досліди над літописом Самовидця»²⁹. Петровський представляв її на загальній конференції Науково-дослідного Інституту історії української культури, й в разі успіху повинен був подати на ступінь доктора історії України. Однак, через те, що вона не відповідала марксистсько-ленінській ідеології, захистити її автору не вдалося, а докторський ступінь він здобув лише у 1939 р. за іншу працю про Хмельниччину³⁰. Загалом за редакцією М. Петровського до 1930 р. вийшло десять томів «Записок Ніжинського інституту народної освіти».

М. Андрусяк також акцентував увагу читачів на 25 випусках краєзнавчих праць Кабінету вивчення Поділля Вінницької філії Всенародної бібліотеки України при ВУАН. Науковий рух у Вінниці пішов на спад, підкреслив вчений, відколи в результаті процесу Спілки Визволення України (СВУ) усунуено директора

цієї бібліотеки В. Отамановського. У Кам'янець-Подільському, з 1920 до 1930 рр., видано два томи «Записок» місцевого Інституту народної освіти та кілька краєзнавчих розвідок В. Гериновича. Оригінальні історичні праці містили також і «Записки Полтавського інституту народної освіти» та два томи «Збірника Полтавського державного музею ім. Короленка». Традиції таких закладів, як Полтавська архівна комісія та Українське наукове товариство дослідження охорони пам'яток старовини та мистецтва на Полтавщині були продовжені в науковій діяльності Полтавського наукового товариства та Інституту народної освіти. У Полтаві працювали такі відомі історики, як Іван Рибаків, Михайло Гніп, Володимир Пархоменко та ін.

В Одесі, місці осідку заслуженого для економічної історії України дослідника М. Слабченка, історичну працю вели Соціально-історична та Історично-філологічна секції Одеського Наукового Товариства при ВУАН, які видавали «Записки Одеського Наукового товариства». Микола Андрусак відзначив, що засновником та керівником Одеського центру вивчення української історії був М. Слабченко³¹, який у 20-х роках посідав третє місце після Київського та Харківського. Серед його учнів знайомими були Олександр Варнеке, Олександр Погребинський, Семен Ковбасюк, син історика Тарас Слабченко³².

Важливим центром розвитку історичної науки, що виділив М. Андрусак, був Дніпропетровськ (колишній Катеринослав). На середину 1920-х років навколо Інституту народної освіти, Наукового товариства при ВУАН і Краєвого історично-археологічного музею сформувався україністичний осередок. Дослідженням української історіографії там займалася наукова-дослідча кафедра українознавства, яку очолював академік Дмитро Яворницький. За його редакцією вийшов перший том «Збірника Дніпропетровського Краєвого Історично-Археологічного Музею». Д. Яворницький протягом багатьох років досліджував історію та археологію Запоріжжя і Південної України. Він опублікував декілька праць на цю тематику, зокрема «Дніпровської пороги» (1927), «До історії Степової України» (1929).

М. Андрусак писав, що спроби дослідження місцевої історії були й у менших містах Наддніпрянщини. Зокрема, ці питання досліджувалися місцевими краєзнавчими музеями, науковими

товариствами й інститутами народної освіти у Чернігові (Чернігівський Державний Крайовий Музей і Чернігівське Наукове Товариство), Житомирі (Волинський Науково-дослідчий Музей і Волинський Інститут Народної Освіти ім. І. Франка), Коростені (Коростенський Окружний Музей Краєзнавства), Шепетівці (Шепетівське Наукове при УАН Товариство), Миколаєві (Інститут Народної Освіти), Херсоні (Херсонський Історико-археологічний Музей), Прилуках (Прилуцький Окружний Музей), Ізюмі (Ізюмський Окружний Музей) та Луганську (Наукове Товариство на Донеччині). Більшість таких місцевих центрів контактували з всеукраїнськими установами (в першу чергу з ВУАН), що друкували праці місцевих дослідників.

Розглядаючи досягнення і завдання тогочасної української історіографії, Микола Андрусак систематизував й проблематику наукового доробку сучасників. «Спеціальні проблеми історії Українинебулирівномірнодосліджуванівпіслявоєннійукраїнській історіографії, – писав він. – Очевидно, дослідники звертали увагу на такі питання, що в'яжуться з сучасними актуальними українськими національними проблемами. Питання початків Русі та генези української нації викликували час до часу живу дискусію поміж українськими істориками»³³. Історик відзначив низку аналітичних праць, присвячених «Руській Правді» і аналізу державного й правового ладу в Литовській державі та козацькій Гетьманщині. Зокрема, видано праці, присвячені політичній діяльності Б. Хмельницького, І. Виговського, І. Мазепи та інших гетьманів. Андрусак і сам не обійшов увагою постаті Івана Мазепи, присвятивши йому низку публікацій³⁴. 1933 р. він проаналізував праці, присвячені гетьману у статті «З найновішої літератури про Мазепу»³⁵. Актуальність цієї роботи автор пояснив ювілейним роком Мазепи, який приніс низку нарисів, що з'ясовували спірні питання з життя та діяльності гетьмана. У статті він перелічив та охарактеризував праці таких авторів, як М. Возняк, І. Борщак, Б. Крупницький, М. Голубець та ін. У публікації «Коли народився Мазепа» М. Возняк навів джерельні відомості, що визначають датою народження гетьмана 20 березня 1632 р. Статтю з подібною назвою написав і о. Павло Хрущ («Дата народження Мазепи»). У ній автор проаналізував джерельну інформацію, яка визначала датою народження гетьмана 1629, 1644 та 1632 рр., і зробив

висновок, що гетьман народився у 1632 р.

Згадав Микола Андрусяк і роботу д-ра Бориса Крупницького («Гетьман Мазепа в освітленні німецької літератури»), який подав огляд «Mazepiana» в тогочасній німецькій літературі. Він розглянув німецькі часописи та журнали часів Мазепи, звістки про події 1687 р. в Україні, взаємини між І. Мазепою і С. Палієм, біографічні відомості про Мазепу в німецьких журналах початку XVIII ст., відгомін у німецькій пресі з приводу переходу гетьмана на шведський бік.

М. Андрусяк також проаналізував працю І. Борщака та Р. Мартеля «Іван Мазепа. Життя й пориви великого гетьмана» у перекладі М. Рудницького³⁶. Щоправда, він гостро її розкритикував: «Цей роман не можна вважати за наукову історичну студію. Документальний матеріал губиться серед перекручених фактів. За обробку джерельного матеріалу відповідальність падає на І. Борщака»³⁷. Надмірну критичність та гостроту поглядів Миколи Андрусяка відзначив та зробив декілька зауважень автор, що підписався криптонімом Х. К. Він закинув Андрусяку, що той часто в категоричній формі висловлював наведені припущення, які викриваюли наміри Мазепи, навів цитати на підтвердження цього³⁸.

Середінших досліджень початку XX ст., надумку М. Андрусяка, вагоме місце займала економічна історія Гетьманщини. Цю тематику розробляв фахівець у галузі соціально-економічної та правової історії України, правознавець з Одеси Михайло Слабченко³⁹. У 20-х рр. вийшли друком його праці «Соціально-правова організація Січі Запорозької» (1927), п'ятитомна «Організація господарства України від Хмельниччини до світової війни» (1922–1925), чотирьохтомна «Господарство Гетьманщини XVII–XVIII ст.» та ін.⁴⁰

На початку XX ст., за твердженням М. Андрусяка, з'явилося багато розвідок і матеріалів, присвячених настроям і рухам громадянства в часах наполеонівських воєн, декабристам на Україні, громадським і культурними течіям 30-х і 40-х рр., Кирило-Мефодіївському братству, селянським заворушенням до і після реформи 1861 р., освітньому рухові 60-х рр., місцевою історією Наддніпрянщини, її культурним зв'язкам з Галичиною⁴¹. У 20 – 30-х рр., за твердженням М. Андрусяка, вийшло близько 150

публікацій з соціально-економічної історії Києва та околиць. Не залишилися непоміченими родинні місця видатного українського поета, письменника та художника Тараса Шевченка. Зокрема, дослідник історії України, археограф, джерелознавець Осип Гермайзе присвятив рідному селу поета розвідку «З минулого Шевченкового села». Економічне становище і правовий статус селян Кирилівки й Моринців з кінця XVIII до 70-х рр. XIX ст. описала Оксана Степанишина у праці «Сторінка з історії 1861 р. в Шевченківських селах», дослідниця соціально-економічної історії України XIX ст., зокрема історії реформи 1861 р., учениця М. Грушевського та О. Гермайзе. Низка нарисів з'явилася і про інші регіони Наддніпрянщини – Чернігівщину, Полтавщину, Харківщину, Катеринославщину, Поділля та Кубанщину⁴².

Історична праця у Наддніпрянщині, на думку М. Андрусяка, обірвалася у 1931 р. Цю тезу він підтвердив, навівши тематику історичних досліджень 30-х років – «популярні нариси з історії революційних рухів від XIX ст., в основному з історії поодиноких фабрик і робітничих партійних рухів у них, що запроваджені большевицькою агіткою, передруки праць Леніна, Сталіна й інших большевицьких провідників, спогади партійних керівників»⁴³. З метою пристосувати українську історичну науку до цілей та завдань радянської політики керівництво застосовувало обмеження, цензурний тиск, критику деяких напрямків української історіографії, низки праць та їх авторів або видавництва. Так, наприкінці 20-х рр. воно завдало декілька ударів по історичній науці: процес над ученими, членами так званої Спілки визволення України (СВУ) у 1929–1930 рр., ідеологічна чистка ВУАН 1930 р., депортація М. Грушевського до Москви (1931) та його смерть (1934), арешти українських істориків⁴⁴. Протягом першої половини 30-х рр. історичні підрозділи Академії наук України було ліквідовано, її переіменовано на Академію наук УРСР. Науково-дослідні кафедри (в Одесі, Дніпропетровську, Києві та Ніжині) та інститути (зокрема у Харкові) закрили. Реорганізовані архіви та музеї змушені були відмовитися від наукової діяльності⁴⁵.

Констатувавши такі несприятливі умови розвитку історичної науки в Східній Україні, М. Андрусяк зазначив, що «весь тягар дослідів над нашим минулим спадає на західноукраїнських

істориків». Найбільшим центром розвитку історичної науки в Галичині був Львів, де працював сам М. Андрусак. Він зазначив, що науково-видавничий рух тут теж перебував у несприятливих умовах, порівняно з часом до Першої світової війни. Як приклад, він зазначив, що перестали проводити систематичну працю над продовженням «Історії України-Руси» М. Грушевського. Старші галицькі історики займалися «здебільшого популяризацією історії у виданнях товариства «Просвіта» та І. Тиктора; а молодші борються з важкими матеріальними труднощами, мусять не тільки досліджувати, але й подбати про видавництво, яке б видавало їхні досліді»⁴⁶.

Він переконливо довів, що центром розвитку історіографії виступало НТШ у Львові, насамперед його Історико-філософська секція. Його друкованим органом стали «Записки Наукового Товариства ім. Шевченка», де з 1924 р. по черзі друкувалися праці членів Історико-філософської та філологічної секції. Впродовж 1922–1930 рр. опубліковано 22 томи «ЗНТШ», десять з яких містили виключно історичні праці. Поряд з працями, на той час вже відомих істориків Івана Крип'якевича, Мирона Кордуби, Михайла Возняка, Володимира Січинського та інших, тут було надруковано і перші статті молодого Миколи Андрусяка⁴⁷. У 1924–1925 рр. спершу накладом Книгарні НТШ, а згодом Бібліотеки і музею виходив місячник «Стара Україна», присвячений історії й культурі. Розвідки з минулого Української церкви публікували «Українське Богословське Наукове Товариство» у «Богословії» (з 1923) та Чин Святого Василя Великого у «Записках ЧСВВ» (з 1924). Вони стали важливими виданнями в галузі українознавства, загальної історії України та історії культури, що згуртували навколо себе істориків та богословів Галичини – М. Голубця, Т. Кострубу, Р. Луканя, Й. Скрутеня, С. Томашівського, М. Возняка. Друкувався у цих періодичних виданнях і М. Андрусак⁴⁸. Історико-краєзнавчі студії виходили у виданнях місцевих музеїв та краєзнавчих товариств: «Літопис Бойківщини» у Самборі, «Наша Батьківщина», «Наш Рідний Край»⁴⁹.

Матеріали та спогади до історії Визвольних змагань першої чверті ХХ ст., зокрема легіону Українських Січових Стрільців і Галицької армії з'являлися накладом видавництва «Червона Калина» у воєнно-історичному місячнику «Літопис Червоної

Калини» (1929–1939) та «Історичний Календар-альманах Червоної Калини» (1922–1939). Накладом цього видавництва вийшли також нариси з давньої історії України, здебільшого науково-популярного характеру. На сторінках цих видань друкувалися хроніки-літописи бойової слави конкретних полків, бригад та куренів, спогади про вирішальні бої або окремі епізоди військових операцій, біографічні матеріали⁵⁰. Дописувачами журналів були Т. Коструба, В. Січинський, О. Терлецький, І. Крип'якевич, О. Думін, В. Кучабський, І. Карпинець, В. Левицький. Спогади про фронтові дороги Галицької армії в 1919–1920 рр. опублікував там і Микола Андрусяк⁵¹.

Водночас М. Андрусяк відзначив, що у 20-х рр. зросло зацікавлення місцевою історією Галичини: «Недооцінювання самими галичанами себе й своєї минувшини, занедбання в плеканні любові до рідної землі відбилосся болюче на галичанах у часі визвольних змагань. Молоде галицько-українське покоління, виховано виключно на українській козацькій традиції, тому що передвоєнні галицькі історики, учні М. Грушевського, популяризували в значній мірі серед галицько-українського громадянства козацьке минуле, кинуло гасло: «Через Київ на Львів», а не навпаки; дарма, що деякі сучасні придніпрянські діячі самі висловлювали думку, що без Галичини української держави збудувати не можна»⁵². На думку М. Андрусяка, для того щоб західноукраїнські історики могли досліджувати минуле своїх теренів, слід активізувати видавничу діяльність НТШ.

Вчений слідкував за появою студій польських істориків, які стосувалися проблем української історії. Як відомо, Польське історичне товариство у Львові в своїх видання «Kwartalnik Historyczny» («КН») та «Archiwum Towarzystwa Historycznego», окрім публікацій польських вчених, що висвітлювали українську історію, також друкувало праці українських вчених – С. Томашівського, М. Кордуби, Б. Барвінського, а також М. Андрусяка.

На сторінках цих періодичних видань польські дослідники міжвоєнного періоду дискутували з українськими колегами стосовно правомірності вживання етноніму «Україна», наголошуючи на некоректності використання його для означення південно-східних територій, починаючи від XIII ст., як це нерідко

практикувалося їхніми опонентами. Ця історіографічна традиція, що була закладена М. Грушевським та продовжена його учнями, на думку польських дослідників, була наслідком ідеологізації історіографічного процесу з певною політичною метою. Тому нерідко редактори, з гиркотою писав М. Андрусак, дозволяли собі виправляти в текстах українських учених етнонім «Україна» на більш прийнятний для них «Русь»⁵³. Наприклад, нарис української історіографії М. Андрусяка супроводжувався пояснювальним приписом, «що редакція у питаннях термінології стоїть на позиціях польської традиції, якої «КН» дотримувався досі, тому дещо змінила назву дослідження (замість слова «українська» вжила термін «руська»), натомість залишила автору у тексті повну свободу»⁵⁴. Тому слід погодитися з висновком дрогобицького дослідника Віталія Тельвака про те, що ця польськомовна праця Миколи Андрусяка чи не вперше репрезентувала та популяризувала здобутки української історіографії 20-х рр. ХХ ст. в поважному польському фаховому часописі, утвердивши в східноєвропейському наукознавстві саме поняття «українська історіографія»⁵⁵.

Щодо розвитку історіографічної праці й взагалі наукової роботи в румунській «займанщині» – Буковині, Бессарабії, Мармарощині, Микола Андрусак не мав жодних відомостей. На західних землях, інкорпорованих Польщею (Волинь, Холмщина, Підляшшя й Полісся), дуже рідко з'являлися популярні нариси з місцевої історії⁵⁶.

М. Андрусак знав і про стан розвитку історичної думки на еміграції. Він виділив такі найбільші центри розвитку української науки в Європі: Відень, Прага, Берлін, Варшава і Париж. Вони сформувалися відповідно до розселення українських емігрантів у 20–30-х рр. Зокрема, у Відні з ініціативи М. Грушевського ще у 1919 р. створено Український соціологічний інститут, який видавав праці з соціології, матеріали до історії визвольних змагань початку ХХ ст. Однак після виїзду М. Грушевського з Відня до Києва українська наукова робота в австрійській столиці завмерла.

Надумку М. Андрусяка, найкраще розвивалася українська наука в Празі – Українському вільному університеті та Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова.

Університет видавав «Науковий Збірник», та університетські курси його професорів, як, наприклад, «Огляд української історіографії» Д. Дорошенка. У Празі працювали такі українські професори, приват-доценти та асистенти, як Василь Біднов, Симон Наріжний, Борис Крупницький та ін. Вагоме значення для української історіографії мали наукові з'їзди у Празі 1926 та 1932 рр., матеріали яких було опубліковано⁵⁷. Бібліографічні нотатки, починаючи з 1927 р., публікував кварталник празького Українського товариства прихильників книги – «Книголюб»⁵⁸. Його передплачувала бібліотека НТШ та деякі галицькі вчені.

За інформацією М. Андрусяка у Берліні історичні нариси з'явилися накладом заснованого 1920 р. видавництва «Українське слово», з 1923–1924 рр. воно ж видавало «Літопис письменства і мистецтва». Наприкінці 1926 р. в Берліні засновано Український науковий інститут. Його метою було розповсюдження інформації про Україну серед німецьких науковців, надання допомоги українським студентам, які здобували освіту в навчальних закладах Німеччини. Таким чином, інститут поєднував наукову, академічну та інформаційну діяльність.

Іншим важливим закордонним українським дослідницьким центром, на думку Миколи Андрусяка, була польська столиця. Заснований в 1930 р. у Варшаві Український науковий інститут (УНІ) згуртував здебільшого політичних емігрантів з Наддніпрянщини, насамперед урядовців і військовиків УНР. «Праці УНІ» містили розвідки і матеріали з ділянки політичної, культурної та економічно-соціальної історії України. На православному богословському факультеті місцевого університету викладали українські історики і правознавці Василь Біднов, Олександр Лотоцький, В'ячеслав Заїкін.

У Парижі працювали Ілько Боршак (досліджував і популяризував історію України XVII–XX ст., французько-українські взаємини, українську історіографію та західноєвропейські дослідження й документальні матеріали з історії України), В'ячеслав Прокопович (1925–1939 рр. – редактор тижневика «Тризуб») та ін. Серед недоліків тогочасної української історіографії автор статті відзначив брак фахових наукових досліджень в Америці⁵⁹.

Як бачимо, у першій третині XX ст. чимало істориків з обох боків Збруча почали досліджувати проблеми розвитку національної

історіографії. Головним осередком вишколу національної історичної думки початку ХХ ст. залишалося Наукове товариство ім. Шевченка у Львові, насамперед її історично-філософське відділення на чолі з М. Грушевським, а згодом І. Крип'якевичем. Значний вплив на розвиток історичної науки в Галичині мала діяльність істориків Наддніпрянської України.

Дослідження Миколи Андрусяка у галузі української історіографії простежили поступ національної історичної думки як в Україні, так і поза її межами. Його публікації розкривали конкретні проблеми розвитку історіографії в тематичному, концептуальному та джерелознавчому аспектах. Автор відзначив діяльність провідних шкіл України та за кордоном, охарактеризував становлення нових напрямків і формування дослідницьких традицій. Студії молодого Миколи Андрусяка продовжили державницьку традицію в історіографії, яку започаткували історики І. Джиджора, І. Крип'якевич, І. Кревецький, М. Кордуба, а також вплинули на появу нових праць, насамперед О. Оглоблина в еміграції. На жаль, після переїзду до США амбітний дослідник до історіографічних узагальнень уже не повертався.

¹ Детальніше див.: Ясь О. Матеріали до бібліографії праць М. Андрусяка // Молода нація. – Київ: Смолоскип, 2003. – № 3 (28). – С. 260–275; Чебан М. Андрусяк Микола // Енциклопедія Львова. Т. 1. – Львів: Літопис, 2007. – С. 65–65; Історія Національної академії наук України (1941–1945): Частина 1. Документи і матеріали / Редкол.: О. С. Онищенко (відп. ред.) та ін. – Київ, 2007. – С. 428, 448, 484, 486.

² Історія Львова. У трьох томах / Редколегія Я. Ісаєвич, М. Литвин, Ф. Стеблій. – Т. 3. – Львів: Центр Європи, 2007. – С. 86–94, 107–109; Піх О. Бібліографічна комісія Наукового товариства ім. Шевченка у Львові: генеза, діяльність, публікації // Історичні та культурологічні студії / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України: Відп. ред. Я. Ісаєвич. – Львів, 2004. – Вип. 4. – С. 105–122.

³ Рубльов О. Іван Петрович. До історії співпраці Івана Крип'якевича з установами ВУАН // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Т. 8. – Львів, 2001. – С. 748.

⁴ Лист М. Грушевського до І. Крип'якевича від 17 жовтня 1928 р. // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Т. 8. – Львів, 2001. – С. 346.

⁵ Андрусяк М. Іван Крип'якевич // Літопис Бойківщини. – 1970. – Ч. 1–2 (16–17).

– С. 51.

⁶ Крип'якевич Р. Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич (За матеріалами неопублікованого листування й мемуарів) // Іван Крип'якевич у родинній традиції, науці, суспільстві / Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. Зб. наук. праць. – Т. 8. – Львів, 2001. – С. 346.

⁷ Андрусяк М. Рец. на: Винар Л. Михайло Грушевський і Наукове Товариство ім. Тараса Шевченка 1892–1930. – Мюнхен: Українське Історичне Товариство, 1970. – 110 с. // Український історик, 1971. – Рік 8. – С. 121–122.

⁸ Бескид Ю. На сторожі історичної правди. Сорокаліття (1927–1967) наукової праці історика, що досліджував також і Лемківщину // Лемківський календар на 1967 рік. – Торонто, 1967. – С. 49.

⁹ Андрусяк М. З новішої історіографії української книги // Українська книга. – 1937. – Ч. 2. – С. 58–62; його ж. Списки підручних книг архимандрита Каменецького й єпископа Свительницького з 1668 р. // Там само. – 1938. – Ч. 2. – С. 42–43; його ж. Післявоєнна історіографія української книги // Там само. – 1937. – Ч. 1. – С. 25–30; рец. на: Leon Bykowski. Biblioteki publiczne w Ukrainie radzieckiej. Szkic informacyjny. – Warszawa, 1937. – 11 s. // Українська книга. – 1937. – №7/8. – С. 196.

¹⁰ Андрусяк М. Українська історіографія за останнє десятиліття (1921–1930): I. Осередки і видавництва. II. Напрями // Літопис Червоної Калини. – 1932. – №9. – С. 20–22; №10 – С. 21–23; *ibidem*. Historiografia ruska (ukrainiska) w latach 1921–1930: I. Ogniska naukowe i wydawnictwa; II. Historiografia i zrodloznawstwo // Kwartalnik Historyczny. – 1934. – R. 48. – Z. 1. – S. 57–64; Z. 2. – S. 299–318; його ж. Досягнення і завдання сучасної української історіографії (Відчит на Шевченківській Академії Наукового Товариства ім. Шевченка) // Діло. – 1934. – 16 травня, 17 травня, 18 травня; його ж. Післявоєнна історіографія української книги // Українська Книга, 1937. – №1. – С. 25–30.

¹¹ Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – Прага, 1923. – 221 с.; Крип'якевич І. Огляд української історіографії в 1924 році // Новий час, 1925. – № 1 (7 січня). – С. 23–25; Korduba M. La littérature historique ukrainienne en Pologne et dans l'émigration ukrainienne. Comple-rendu 1927–1928 // Bulletin d'information des sciences historiques en Europe Orientale. – T. 1. – Fascicules 1–2. – Varsovie: Librairie F. Hoesick, 1929. – S. 73–119.

¹² Центральний Державний історичний архів України у Львові (далі ЦДІАУЛ). – Ф. 388. – Оп. 1. – Спр. 9 (Праці «Українська історіографія (1039–1930)» та «Історіографія України» (1921–1930)). – Арк. 289–290.

¹³ Там само. – Арк. 291.

¹⁴ Там само. – Арк. 291–293.

¹⁵ Там само. – Арк. 293.

¹⁶ Андрусяк М. Михайло Грушевський як історик – народник і державник // ЗНТШ. – 1978. – Т. 194: Михайло Грушевський: Статті, спогади, документи і коментарі / За ред. М. Стахів, М. Чировського. – С. 7–20.

¹⁷ Андрусяк М. Досягнення і завдання сучасної української історіографії (Відчит на Шевченківській Академії Наукового Товариства ім. Шевченка 6-го ц. м.) // Діло. – 1934. – 16 травня.

¹⁸ Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – Прага, 1923. – 221 с.

- ¹⁹ Андрусак М. Українська історіографія за останнє десятиліття ... // Літопис Червоної Калини. – 1932. – №. 9. – С. 20–22; № 10. – С. 21–23.
- ²⁰ Дорошенко Д. Огляд української історіографії. – С. 212.
- ²¹ Андрусак М. Українська історіографія за останнє десятиліття ... // Літопис Червоної Калини. – 1932. – №. 9. – С. 20–22; № 10. – С. 21.
- ²² Андрусак М. Українська історіографія... // Літопис Червоної Калини. – 1932. – С. 21.
- ²³ ЦДІАУЛ. – Ф. 388. – Оп. 1. – Спр. 9. – Акр. 302.
- ²⁴ Андрусак М. Академік Дмитро Багалій // Життя і Знання. – 1932. – №6 (54). – С. 184.
- ²⁵ Багалій Д. Нарис української історіографії. – Харків, 1923, 1925.
- ²⁶ Багалій Д. Історія Слобідської України / Передмова, коментар В. Кравченка. – Харків: Основи, 1991. – 256 с.
- ²⁷ Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 рр. / Вступ. ст. І. Верби; упоряд. та прим. І. Верби, О. Юркової; перекл. з англ. О. Кураєва, О. Юркової. – Київ, 2003. – С. 45–47.
- ²⁸ Андрусак М. Українська історіографія... // Літопис Червоної Калини. – 1932. – №10. – С. 21.
- ²⁹ Петровський М. Нариси історії України XVII – початку XVIII ст.: Досліди над Літописом Самовидця. – Харків, 1930. – 453 с.
- ³⁰ Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних та культурних процесах (1914–1939). – Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. – С. 246–248.
- ³¹ Заруба В. М. Історик держави і права України академік М. Є. Слабченко (1882–1952). – Дніпропетровськ: ПП «Міра ЛТД», 2004. – С. 96–139.
- ³² Оглоблин О. Українська історіографія 1917–1956 рр. / Вступ. ст. І. Верби; упоряд. та прим. І. Верби, О. Юркової; перекл. з англ. О. Кураєва, О. Юркової. – Київ, 2003. – С. 52–55.
- ³³ Андрусак М. Досягнення і завдання ... // Діло. – 1934. – 16 травня.
- ³⁴ Андрусак М. Нордберг про Мазепу // Життя і знання. – 1932. – Ч. 13 (61). – С. 377; його ж. Із французьких згадок про українських козаків у XVII ст. // Там само. – Ч. 12 (60). – С. 340; його ж. З найновішої літератури про Мазепу // Вістник. – 1933. – Кн. 4. – С. 284–290; його ж. Зв'язки Мазепи з Станіславом Лещинським і Карлом XII // ЗНТШ. – 1933. – Т. 152. – С. 35–61; його ж. Іван Мазепа й Іван Скоропадський // Літопис Червоної Калини. – 1933. – № 1. – С. 9–10; його ж. Мазепа і Правобережжя. – Львів, 1938. – 106 с.; його ж. Гетьманський уряд і панахида по Мазепі в Києві 1918 р. // Літопис Червоної Калини. – 1939. – Ч. 7. – С. 1; його ж. Гетьман Іван Мазепа як культурний діяч // Пробоєм (Прага). – 1942. – № 5. – С. 285–296; – № 6. – С. 339–345.
- ³⁵ Його ж. З найновішої літератури про Мазепу // Вістник. – 1933. – Кн. 4. – С. 284–290.
- ³⁶ Там само. – С. 285.
- ³⁷ Там само. – С. 290.
- ³⁸ Х. К. Ще кілька слів про гетьмана Мазепу // Вістник. – 1933. – Кн. 4. – С. 839–843.
- ³⁹ Андрусак М. Досягнення і завдання ... // Діло. – 1934. – 16 травня.

- ⁴⁰ Маньковська Р. Слабченко Михайло Єлисейович // Українські історики ХХ століття. Біобібліографічний довідник. – Вип. 1. – Ч. 2. – Київ; Львів, 2003. [Серія «Українські історики»]. – С. 291–292.
- ⁴¹ Андрусак М. Досягнення і завдання ... // Діло. – 1934. – 17 травня.
- ⁴² Там само.
- ⁴³ ЦДАУЛ. – Ф. 388. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 309.
- ⁴⁴ Там само. – Арк. 303.
- ⁴⁵ Оглоблин О. Українська історіографія. – С. 62–63.
- ⁴⁶ ЦДАУЛ. – Ф. 388. – Оп. 1. – Спр. 9 (Праці «Українська історіографія (1039–1930)» та «Історіографія України (1921–1930)», – Арк. 310.
- ⁴⁷ Андрусак М. Іван Хлопецький, перемиський православний єпископ-номінат у 1632–1633 рр. // ЗНТШ. – 1927. – Т. 147. – С. 131–140; його ж. До питання про авторство «Літопису Самовидця» // Там само. – 1928. – Т. 149. – С. 189–194; його ж. До історії боротьби між П. Дорошенком і П. Суховієм в 1668–1669 рр. // Там само. – 1929. – Т. 150. – С. 197–227; його ж. До історії правобічних козаків в 1689–1690 рр. // Там само. – 1930. – Т. 100. – Ч. 2: Ювілейний збірник на пошану акад. К. Студинського. – С. 251–274.
- ⁴⁸ Андрусак М. Замітки до письменницької спадщини крилошанина І. Могильницького // Записки Чину Святого Василя Великого. – 1932. – Т. 4. – Вип. 1/2. – С. 325–326; його ж. Записник митр. Юрія Винницького з 1706 р. // Там само. – С. 180–204; його ж. Боротьба за єпископську кафедру (Картина з історії православної Церкви на Україні в другій половині XVII ст.) // Там само. – 1935. – Т. 6. – Вип. 1/2. – С. 85–136; його ж. Нова праця про Берестейську унію // Богослов'я. – 1934. – Т. 12. – Кн. 1/2. – С. 58–66.
- ⁴⁹ Андрусак М. Українська історіографія за останнє десятиліття (1921–1930): І. Осередки й видавництва // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 9. – С. 20–21.
- ⁵⁰ Передирій В. Видання «Червоної Калини» (1922–1939): Історико-бібліографічне дослідження / Від. ред. Є. Наконечний. – Львів, 2004. – С. 17–47.
- ⁵¹ Андрусак М. В юнацькій школі: 1) Після трагедії УГА; 2) Останній відступ // Літопис Червоної Калини. – 1931. – № 10. – С. 18–20; № 12. – С. 7–8; його ж. Стрілецька мандрівка 1 січня 1920 року // Там само. – 1931. – № 1. – С. 17; його ж. Із стрілецьких спогадів // Там само. – 1930. – № 5. – С. 9–10.
- ⁵² Андрусак М. Досягнення і завдання ... // Діло. – 1934. – 18 травня.
- ⁵³ Лазурко Л. Українська проблематика на сторінках журналу «Kwartalnik Historyczny» у міжвоєнний період // Дрогобицький краєзнавчий збірник. Вип. VIII. – Дрогобич: КОЛО, 2004. – С. 339.
- ⁵⁴ Andrusiak M. Historiografia ruska... – S. 57.
- ⁵⁵ Тельвак В. Українська проблематика на сторінках «Kwartalnika Historycznego» (львівський період) // Kraków, Lwów: Książki-czasopisne biblioteki / Pod red. Haliny Kosętki. – Kraków: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006. – S. 489.
- ⁵⁶ ЦДАУЛ. – Ф. 388. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 311.
- ⁵⁷ Оглоблин О. Українська історіографія. – С. 95–96.
- ⁵⁸ Андрусак М. Українська історіографія ... // Літопис Червоної Калини. – 1932. – № 10. – С. 22.
- ⁵⁹ ЦДАУЛ. – Ф. 388. – Оп. 1. – Спр. 9. – Арк. 313–314.